

نگاره‌های شاهنامه طهماسبی:

از هاروارد تا فرهنگستان هنر

● محمد جواد احمدی نیا

کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشگاه شاهد / j_ahmadinia@yahoo.com

چکیده

گرچه نسخه برگردان کردن بخش‌های هنری یک نسخه خطی، سال‌هاست در خارج از ایران رواج دارد، در سال‌های اخیر شاهد طبع این‌گونه آثار در ایران هستیم. از نمونه خارجی این‌گونه کتاب‌ها می‌توان به نسخه برگردان نگاره‌های شاهنامه لنینگراد (۱۹۸۵ م.) و نمونه‌های داخلی می‌توان به نسخه برگردان نگاره‌های خاوران نامه (۱۳۸۳ ش.) اشاره کرد. نگاره‌های نسخه خطی شاهنامه طهماسبی، قبلاً معروف به شاهنامه هوتون، از خوش‌اقبال‌ترین نگاره‌های نسخه‌های خطی فارسی است که تاکنون چهار بار، در قالب‌های متفاوت و به دست ناشران گوناگون، نسخه برگردان شده است. ناشران معتبری چون دانشگاه هاروارد Harvard University، دانشگاه ییل Yale University و فرهنگستان هنر، از ناشرانی بودند که بخش‌های هنری این کتاب را نسخه برگردان کرده‌اند. این موضوع، خود نشان از اهمیت و ارزش نگاره‌های مذکور و جایگاه آن‌ها در تاریخ نقاشی ایران دارند. به بهانه انتشار فاخرترین این چاپ‌ها در ایران، این مقاله بر آن است که چهار نسخه برگردان مذکور را مورد بررسی قرار دهد و مزایا و معایب هر کدام را برشمرد.

کلیدواژه

صفوی، نگارگری، شاهنامه طهماسبی

مقدمه

نسخه برگردان‌ها را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد:

- نخست، نسخه برگردان‌هایی که در آن، کل نسخه خطی منتشر می‌شود. اگر نسخه خطی به لحاظ متن و محتوا با ارزش باشد، نسخه برگردان تک‌رنگ و اگر به لحاظ هنری و اصول زیبایی‌شناسی واجد اهمیت باشد، به شکل تمام‌رنگی و گاهی با رنگ پنجم (طلایی) منتشر می‌شود.

- دومین گروه، نسخه برگردان بخشی از یک نسخه خطی است. در این‌گونه، غالباً بخش‌های هنری نسخه، جلد، نگاره، تذهیب، تشعیر و... در قالب یک کتاب ارائه

می‌شود. هدف از تولید این گونه اخیر، معرفی آثار هنری و صناعی یک نسخه خاص - مثلا، نمونه اوج هنر دوران و تولید مواد خام پژوهشی جدید در این زمینه - است. این کتاب‌ها که غالباً به شکل فاخر ارائه می‌شوند به دلیل پیچیدگی و هزینه گزاف پیش تولید (کپی‌رایت، عکاسی، و حفاظت) و تولید (چاپ و صحافی) پربها هستند که این امر به محدود شدن تعداد خریداران منجر می‌شود.

از نخستین نمونه‌های نسخه‌برگردان هنر ایرانی در جهان می‌توان از **شاهنامه هوتون** (آمریکا، ۱۹۸۱) و **شاهنامه سنت پترزبورگ** (لنین‌گراد سابق) (مسکو، ۱۹۸۵) نام برد. از نخستین نمونه‌های نسخه‌برگردان هنری در ایران، می‌توان به نسخه‌برگردان ۲۲ نگاره **شاهنامه بایسنقری** (تهران، [۱۳۴۹] ۱۹۷۱) اشاره کرد که به کوشش هرمز وحید منتشر شد. او این آثار را دوباره بازآفرینی کرد و این کار باعث شد کیفیت آثار افت کند و نگاره‌های مخلوق تنها سایه‌ای از واقعیت نگاره‌های اصلی باشند.^۱

از نسخه‌برگردان‌های هنری سال‌های اخیر، می‌توان به **خاوران‌نامه** اشاره کرد که در این چاپ، نگاره‌های نسخه خطی خاوران‌نامه، موجود در کاخ گلستان، با مقدمه‌ای نه‌چندان عمیق در باب نسخه و هنر دوران تدوین نسخه همراه است.^۲

نگارگری شاهنامه

هنگامی که حکیم ابوالقاسم فردوسی حماسه ایرانیان را در **شاهنامه** آفرید، اشعارش چنان دلپذیر، صادقانه و زیبا بود که در دل هر ایرانی جای گرفت. نسخ خطی شاهنامه، جایگاه مهمی در اسناد به‌جا مانده از فرهنگ ایران دارند و داستان‌های این اثر در برگیرنده چندین دوره تاریخی پیش از اسلام است: سلسله‌های افسانه‌ای پیشدادیان و کیانیان و نیز حکومت‌های تاریخی اشکانیان (سلوکیان و پارتیان) و نیز ساسانیان (لاورن، ۱۳۸۷: ۱۰۰).

این اثر، در طول تاریخ، محملی برای به چالش کشیدن هنرمندان و قدرت تصور و تخیل نگارگران و خوشنویسان ایرانی شد و در همان آغاز، ذهن هنرمندان ایرانی را به خود مشغول ساخت؛ به‌گونه‌ای که در بیشتر دوران حکومت سلاطین ایرانی، نسخه‌ای از این کتاب به شکلی باشکوه نگارش و به تصویر در آمد و پادشاهان ایرانی تلاش کردند در تدوین نسخه‌ای فاخر و هنری از این اثر ادبی از دیگران پیشی بگیرند. نسخی که در طول تاریخ، نشان از هنر کتاب‌سازی و کتاب‌آرایی آن دوره می‌دهد و هریک از هنرمندان سعی کرده‌اند اوج هنر خود را در تدوین آن به نمایش بگذارند تا در برابر عظمت این شاعر بزرگ ادای دین کرده باشند.

در طی هزار سالی که از سرودن شاهنامه می‌گذرد، ایرانیان و غیر ایرانیانی که در گستره نفوذ زبان فارسی بوده‌اند - و حتی ایرانیان غیر فارسی‌زبان - این اثر را به زبان خویش ترجمه و بازنویسی کرده (صفا، ۱۳۶۹: ۲۱۵) و با نگاره‌ها آرایش داده‌اند، تا جایی که به یقین، شاهنامه فردوسی در میان کتاب‌های مصور ایرانی به جهت دفعات آراستگی و نیز کثرت نگاره‌ها در یک مجلد، رتبه نخست را دارد. تعداد دست‌نویس‌های شاهنامه، گذشته از آن‌ها که در آتش سوخته یا اوراق شده و به فروش رفته‌اند، نیز قابل ملاحظه است.

فردوسی در سال ۴۰۰ هجری از تحریر نهایی شاهنامه فارغ شد، ولی قدیمی‌ترین

نسخه خطی موجود شناخته شده از آن کتاب که در سال ۱۹۷۸م. کشف شد، قسمتی از شاهنامه به خط نسخ با کتیبه‌های کوفی نویسی متعدد مجدول و تذهیبی است که تاریخ ۶۱۴ق. را بر خود دارد. این نسخه در کتابخانه ملی فلورانس محفوظ است و تا چندی پیش چون کسی آشنا به خط نبود، آن را قرآن تصور می‌کردند تا اینکه ایران‌شناس شهیر ایتالیایی، آنجلو میکل پیه مونتسه Anglo Michele Piemontese آن را شناخت و درباره آن اطلاعات مفیدی منتشر کرد^۳ (افشار، ۱۳۹۰: ۳۲۴).

از نخستین شاهنامه‌های مصور در ایران نیز می‌توان به شاهنامه‌ای که در ۳۶۹ صفحه، به سال ۷۳۳ق. در شیراز استنساخ و کتاب‌آرایی شده اشاره کرد که اکنون در کتابخانه دولتی شهر سنت پترزبورگ Saint Petersburg نگهداری می‌شود (پاکباز، ۱۳۷۹: ۶۸).^۴

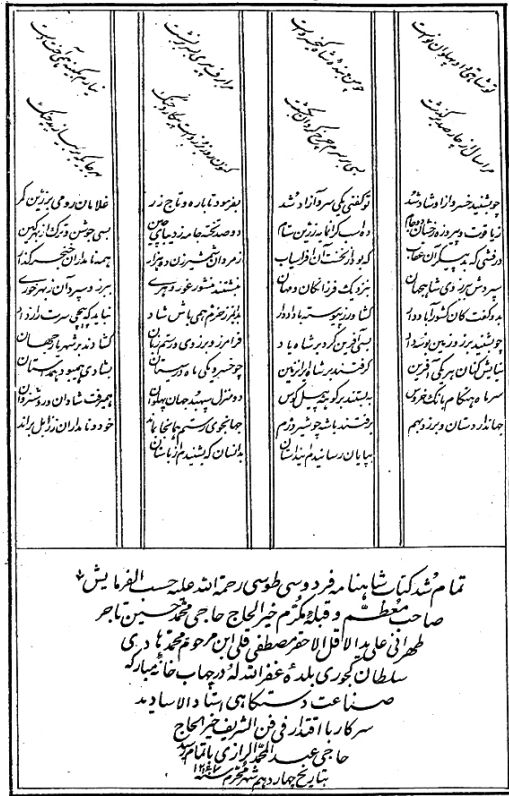
از واپسین شاهنامه‌هایی هم که در ایران کتابت و مصور شد باید به **شاهنامه داوری**، که در موزه رضا عباسی نگهداری می‌شود اشاره کرد که از حیث قدمت زمان و ارزش تاریخی و نفاست خط و نقاشی بسیار ارزشمند است. این نسخه به خط میرزا محمد داوری (۱۲۳۸-۱۲۸۳ق.)، شاعر و استاد خوشنویس، فرزند کوچک وصال شیرازی، است که این نسخه را در مدت پنج سال با زبردستی نوشته و چون در نقاشی نیز مهارت داشته، پس از انجام نسخه، چند مجلس نیز بدان افزوده (اقبال، ۱۳۱۳: ۴۳۸). ۵۵ مجلس از ۶۸ نگاره این شاهنامه ۱۲۳۲ صفحه‌ای، رقم و قلم لطفعلی خان صورتگر شیرازی و ۱۳ مجلس آن رقم داوری را دارد. تاریخ کتابت آن ۱۲۷۴ق. است و آخرین تاریخ نگاره‌ها ۱۲۸۰ق. و به لحاظ سبک دارای مکتب قاجاری است (سامانیان، ۱۳۸۴: ۲).^۵

پس از آنکه تحقیق در ادبیات ملل شرق و خاصه ایران، مورد توجه اروپاییان قرار گرفت، شاهنامه نیز از منابعی بود که به سرعت جایگاه ویژه‌ای را در پژوهش‌های آنان به خود اختصاص داد. در ابتدای قرن نوزدهم، نخستین چاپ شاهنامه در هند انتشار یافت؛ جایی که زبان فارسی صدها سال زبان دیوانی، اداری، شعر، و شاعری بود. هم‌زمان با آن، چاپ‌های اولیه شاهنامه توسط شرق‌شناسان انگلیسی به شکل مناسبی عرضه شد (مارزلف، ۱۳۸۵: ۴۵).

قدیمی‌ترین قسمت از شاهنامه که به‌طور مستقل در اروپا به طبع رسیده، منتخباتی است که توسط هاگمن E.G. Hagemann در ۳۲ صفحه به سال ۱۸۰۱م. در گوتینگن طبع شد، تا اینکه ماثیو لمسدن M.Lumsden از معلمان زبان‌های انگلیسی، عربی و فارسی مدرسه فورویلیام Fort William College کلکته Calcutta، در سال ۱۸۱۱م. نخستین جلد شاهنامه را به حروف سربی درشت و به خط نستعلیق در ۷۲۲ صفحه رحلی با مقدمه مشروح انگلیسی به چاپ رسانید (افشار، ۱۳۵۵: ۲۴).

هنگامی که ایرانیان با فناوری چاپ سنگی در دوره قاجار (۱۳۴۴-۱۲۱۰ ق.) آشنا شدند، عصر دیگری از نشر شاهنامه که معروف به دوره شاهنامه‌های چاپ سنگی است آغاز و تلاش برای نشر آن ادامه یافت. با ورود این صنعت به ایران، همه تجربیات قرن‌های پیشین با فن چاپ آمیخته شد. برای همین، آرایه‌های تزئینی کتاب‌های چاپ سنگی در

ادامه هنر و اصولی است که ابتدا در نسخ خطی وجود داشته است. اولین شاهنامه در محرم سال ۱۲۶۷ق. در تهران به خط نستعلیق در ۵۹۵ ورق رحلی به شیوه چاپ سنگی طبع شد. این نسخه مصور، که ابعاد آن ۳۳×۲۰/۵ س.م. است به دستور حاجی محمد حسین تاجر تهرانی در چاپخانه مبارکه صنعت چاپ شده که ۶۰ تصویر آن به قلم نقاش میرزا علیقلی خویی، از پُرکارترین صورتگران و تصویرسازان آن سده است.^۶

شکل ۱. انجامه شاهنامه چاپ سنگی ۱۲۶۷ق.

شاهنامه طهماسبی

در اوایل دوران حکومت صفویان (۱۳۴۴-۱۲۱۰ ق.) در ایران، با ایجاد دولتی واحد و وحدت در سراسر کشور و با حمایت شاه اسماعیل اول صفوی (سلطنت ۹۰۷-۹۳۰ ق.) از هنرمندان کارگاه صنعتی ترکمانان در تبریز و هنرمندان محلی این شهر، مهاجرت استاد کمال الدین بهزاد (۸۶۵-۹۴۲ ق.) و جمعی دیگر از هنرمندان هرات به تبریز، امکان تلفیق و هم آمیزی سنت های هنری و جریان و سبک های نگارگری هرات و تبریز فراهم آمد. بدین سان در دوران هنرپروری شاه طهماسب، شیوه ای نوین در هنر نگارگری ایران با عنوان مکتب تبریز شکل گرفت که اوج تحول و تکامل در نقاشی ایرانی بود (مقدم اشرفی، ۱۳۶۷: ۷۱).

اوضاع سیاسی، اجتماعی، تاریخی و فرهنگی حاکم بر سرزمین ایران در دوره صفویان همراه با پیدایش کارگاه‌های سلطنتی و جذب برترین هنرمندان نگارگر از سراسر کشور، در واقع رشد و پیشرفت هنر کتاب‌آرایی و نگارگری را به نظام حکومتی حاکم بر کشور در این دوره وابسته گردانید. بدین ترتیب هنرپروری متمرکز در دربار سلاطین و حکام پدیدار گشت. ایجاد کارگاه‌های کتاب‌آرایی و نگارگری نقاش‌خانه‌های شاهی به‌منظور رواج کتاب‌سازی و تهیه منابع خطی نفیس، در دوره‌های مختلف تاریخی در مجاورت کتابخانه‌های سلطنتی پدیده‌ای متعالی بود که در روحیه برخی از پادشاهان و شاهزادگان تحولی ایجاد کرد تا در این مراکز با علاقه بسیار به فعالیت‌های هنری بپردازند.

حضور آنان در کنار شاهنامه‌نگاران چنان موجی از حمایت و پشتیبانی از هنرمندان و فرهنگ هنرپروری ایجاد می‌کرد که مرکز توجه همگان بود، تا آنجا که در دوران صفوی، آموزش‌های خوشنویسی و نقاشی در شمار تعلیمات قزلباش قرار گرفت. رونق این مراکز سبب رونق هنر شاهنامه‌نگاری و فرهنگ آن شد (هراتی، ۱۳۸۷: ۴۶).

پیشرفت سریع و تحول نوین نگارگری ایران، شکوفایی آن را در سده‌های ۹ و ۱۰ ق. به ارمغان آورد. این نظام زیبایی‌شناسی خاص و تکامل یافته، که بر پایه سنت‌های تصویری باستانی ایران شکل گرفته بود، در نگاره‌های یکی از بهترین نسخ خطی تاریخ نگارگری ایران، شاهنامه طهماسبی، تجلی می‌یابد.

شاهنامه طهماسبی از ارزشمندترین شاهنامه‌های خطی به شمار می‌رود که یکی از زیباترین آلبوم‌های تصویری جهان را در خود جای داده است. نگاره‌های این نسخه خطی به دلیل دارا بودن برترین ویژگی‌های زیبایی‌شناسی، معنایی و فنی خود در میان سایر آثار تاریخ نگارگری ایران، بی‌نظیر و در اوج زیبایی و درخشندگی هستند. حضور پررنگ اشعار فردوسی در لایه‌های نگاره‌های این کتاب، که صحنه‌هایی جذاب از بخش‌های اسطوره‌ای و حماسی و تاریخی را به تصویر کشیده است، به چشم می‌خورد که به خوبی عناصر کلامی به نشانه‌های تصویری تبدیل شده است و اهمیت شاهنامه در فضای نگارگری عصر صفوی را نمایان می‌کند.

شاهنامه طهماسبی، نسخه دست‌نوشته عظیم پُرنگاره‌ای است که کتابت و نگارگری و تذهیب و تجلید آن توسط گروهی از بهترین نگارگران و مذهب‌بان و صحافان و کتاب‌آراییان کتابخانه دربار صفوی از زمان شاه اسماعیل یکم (سلطنت ۸۹۲-۹۳۰ ق.) در حدود ۹۲۷ ق. برای اهدا به فرزند هشت‌ساله‌اش طهماسب میرزا (بعدها شاه طهماسب یکم، سلطنت ۹۳۰-۹۸۴ ق.) آغاز شد و در دوره شهریاری او، ادامه و سرانجام یافته است. مشخص است که تا زمان وفات شاه اسماعیل، شاهنامه کامل نبوده و بقیه آن به سرپرستی و حمایت شاه طهماسب اتمام یافته است. از آنجا که طهماسب در زمان به سلطنت رسیدن تنها ده سال داشت، امور سیاسی دربار صفوی توسط امیران و اتابکان قزلباش اداره می‌شد و این امکان را برای شاه جوان فراهم ساخت که دانش تصویری خود را وسعت بخشد. در خلال سال‌هایی که شاهنامه در دست تهیه بود، شیوه نگارگری

صفویان تکوین و رشد لازم را یافت (کنبی، ۱۳۸۷: ۸۱). زمان آغاز و پایان تدوین کتاب روشن نیست (پاکباز، ۱۳۷۹: ۸۷) اما تنها نگاره تاریخ‌دار این نسخه، تصویر اردشیر و گلنار کنیز است که رقم ۹۳۴ را به همراه دارد (کنبی، ۱۳۸۲: ۵۰). این کتاب که ابعاد واقعی آن ۳۱/۸ x ۴۷ س.م. بوده، بر اساس تحقیقاتی که بعدها استوارت کری و لاش Stuart Cary Welch بر روی آن انجام داد، ۱۵ نقاش در مصورسازی ۲۵۸ نگاره نقش داشته‌اند. وی بر این اعتقاد است که ۹ تن از نقاشان، هنرمندان شناخته‌شده‌ای بودند ولی درباره بقیه نظر قطعی ندارد. از میان نگارگران این اثر بزرگ که در مجموع دارای ۱۰۰۶ صفحه با ۲۵۸ مجلس تصویری است، تنها نام دو تن از آنان به صورت (میرمصور) و (صَوْرَه دوست محمد) بر روی دو صفحه از نسخه رقم خورده است (ذکاء، ۱۳۷۴: ۱۳۵).

در دوره‌ای که رسم بود پادشاهان سرزمین‌های بزرگ برای نشان دادن حسن نیت خود و همچنین تحکیم روابط، هدایایی برای سلاطین تازه به تخت نشسته می‌فرستادند، ارزشمندترین اثر نقاشی دوره صفوی همراه هیئتی بزرگ و هدایای دیگر برای تبریک به سلطان سلیم دوم (سلطنت ۹۷۴-۹۸۲ ق.م)، به عثمانی فرستاده شد. اتفاقی که باعث شد یکی از بزرگ‌ترین اسناد هنری و تاریخی ایران تا مدت‌ها از دید علاقه‌مندان و شیفتگان هنر دور بماند، تا اینکه در اواخر قرن نوزدهم میلادی، این کتاب در برابر مبلغی گزاف به تصرف دولت‌مند مشهور فرانسوی، بارون ادموند روچیلد Baron E. de Rotchild در آمد و به پاریس انتقال یافت و نخستین بار در سال ۱۹۰۳ م. در نمایشگاه آثار هنر اسلامی در موزه هنرهای تزئینی پاریس به نمایش گذاشته شد و بار دیگر از دیده‌ها پنهان شد تا در سال ۱۹۵۹ م. ثروتمند بزرگ آمریکایی، آرتور هوتون Arthur A. Houghton آن را خرید و به آمریکا برد (مؤید، ۱۳۶۵: ۴۲۹).

هوتون که ارزش این شاهنامه باشکوه را می‌دانست، تصمیم داشت آن را نزد خود نگه دارد. در همان هنگام آن را برای بررسی به دست پژوهشگران دانشگاه هاروارد سپرد تا به تحقیق بیشتری درباره هنرمندان آن بپردازند، اما در سال ۱۹۷۰ م. به دلیل بدهی مالیاتی یا هر دلیل دیگر، ۷۸ برگ مینیاتورهای آن را به موزه هنر متروپولیتن The Metropolitan Museum of Art نیویورک اهدا می‌کند. چند سال بعد هوتون که به دلیل بیماری بیم مرگ داشت، تصمیم به فروش باقی شاهنامه گرفت. مشاوران حقوقی او گوشزد کردند که پس از مرگ، مالیات بسیار سنگینی بر اثر او تعلق می‌گیرد و بهتر است آثار گران‌بهای خود را بفروشد.

هوتون عقیده داشت بهتر است تمامی شاهنامه یکجا فروخته شود و چه خریداری بهتر از دولت ایران. به همین دلیل با محمدرضا شاه پهلوی (سلطنت ۱۳۲۰-۱۳۵۷ ش.م) و هویدا، نخست‌وزیر وقت ایران، نامه‌نگاری کرد و پیشنهاد قیمتی معادل ۲۰ میلیون دلار را داد و عنوان کرد که احتمال دارد بتواند ۷۸ برگ شاهنامه را هم از موزه متروپولیتن گرفته و به ایران دهد. دولت ایران دستور بازدید کارشناسان و خرید شاهنامه را می‌دهد، اما کارشناس ایرانی، یحیی ذکاء، قیمت کل مجموعه بازدید شده را ۱۵ میلیون دلار برآورد کرد. بر اساس گزارش وی به نخست‌وزیر در سال ۱۳۵۵ ش. صفحات شاهنامه به این قرار بود:

- ۹۵ قطعه مینیاتور، یک قطعه تذهیب و دفتین جلد سوخت و ضربی و صفحات غیر مصور، موجود در صندوق بانک در نیویورک؛
- ۷۸ قطعه مینیاتور دو صفحه تمام تذهیب، موجود در منزل آقای هوتون در مرلیند؛
- ۷۸ قطعه مینیاتور موجود در بخش اسلامی موزه متروپولیتن در نیویورک؛
- ۷ قطعه مینیاتور موجود در مؤسسه حراجی کریستیز Christie's در لندن (ذکاء، ۱۳۷۴: ۱۵۰).

فصلنامه نقد کتاب

سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۳

۴۳

شوربختانه هفت قطعه امانت گذاشته از شاهنامه طهماسبی در حراجی کریستیز فروخته شد و سپس قطعات دیگری به طور متفرقه به فروش رفت و در نهایت نسخه‌ای بدین مهمی، مثله شد که دیگر غیرممکن است بتوان دوباره آن را یکجا جمع کرده و نسخه را کامل ساخت.

پس از مرگ هوتون ۱۱۸ نسخه از مینیاتورهای شاهنامه باقی مانده بود که در سال ۱۳۷۲ ش. وارثان او دوباره پیشنهاد خریدی به دولت ایران می‌دهند. سرانجام برای بازیس‌گیری باقیمانده این شاهنامه، این اثر با تابلوی زن شماره سه ویلم دکونینگ Willem de Kooning در موزه هنرهای معاصر تهران معاوضه می‌شود و بالاخره این تعداد نگاره به موطن اصلی خود باز می‌گردد.^۸

نسخه برگردان‌های شاهنامه طهماسبی

در باب نسخه‌های بازچاپ شاهنامه طهماسبی بسیار می‌توان نگاشت، اما برای جلوگیری از اطاله کلام، به معرفی اجمالی و توضیح ساختاری این چهار بازچاپ نفیس پرداخته می‌شود که به ترتیب سال چاپ عبارتند از:

۱. نسخه بازچاپ دانشگاه هاروارد (۱۹۸۱ م.؛)
۲. نسخه بازچاپ موزه متروپولیتن (۲۰۱۱ م.؛)
۳. نسخه بازچاپ ویژه نشر (۲۰۱۴ م.؛)
۴. نسخه بازچاپ فرهنگستان هنر (۱۳۹۲ ش.).

۱. شاهنامه هوتون^۹

هنگامی که در سال ۱۹۶۲ م. کتابخانه نسخ خطی هوتون در دانشگاه هاروارد، اتاقی را به شاهنامه طهماسبی اختصاص داد، استوارت کری ولش، رئیس بخش اسلامی موزه فاک فوگ art در هاروارد، شروع به تحقیق درباره این مجموعه عظیم کرد. در سال ۱۹۷۲ م. موزه متروپولیتن نیویورک، ۷۸ مجلس از این نسخه را به شکلی بسیار آبرومندانه به نمایش گذاشت و بدین مناسبت کتابی را به قلم ولش منتشر ساخت که دارای مقدمه‌ای خواندنی و مفصل و بازچاپ برخی از همان ۷۸ مجلس به صورت رنگی و تک‌رنگ بود (موید، ۱۳۶۵: ۴۲۹). پس از آن، او و دکتر مارتین دیکسن Martin Bernard Dickson، استاد فارسی دانشگاه پرینستون Princeton University، حدود بیست سال روی این نسخه کار کردند که نتیجه کار آن‌ها در سال ۱۹۸۱ م. در دو جلد و با تیراژی در ۷۰۰ نسخه، تحت عنوان شاهنامه هوتون The Houghton Shahnama و با حمایت دانشگاه هاروارد منتشر شد.

■ شاهنامه هوتون. [دو جلد]. آمریکا:

دانشگاه هاروارد و موزه هنر فاگ،

۱۹۸۱م.

زبان: انگلیسی

ابعاد: ۲۹/۸ × ۴۵ س.م.

فصلنامه نقد کتاب

سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۳

۴۴

از مشخصه‌های بی‌بدیل این نسخه چاپی، توجه مثال‌زدنی عاملان نشر و مؤلفان آن به تمامی جوانب شاهنامه طهماسبی بوده است که در این راستا، این چاپ را به نمونه‌ای قابل توجه، کم‌نظیر و بسیار سودمند برای کارهای پژوهشی در این زمینه و همین‌طور تحقیق در تاریخ و هنر ایران تبدیل نموده است که در ادامه به اختصار به معرفی آن خواهیم پرداخت. جلد نخست این مجموعه به مباحث نظری و معرفی پدیدآورندگان نسخه و جلد دوم به بازچاپ نگاره‌های شاهنامه طهماسبی به همراه اندک توضیحاتی اختصاص دارد. معرفی کامل و پرداختن به تمامی جنبه‌های این کتاب نیازمند تحقیقی عمیق و جداگانه است تا بتوان حق مطلب و تلاش‌های صورت گرفته برای آن را بازگو کرد. ویژگی هر دو مجلد این‌گونه است:

جلد اول

این نسخه ۳۱۲ صفحه‌ای، که دارای ۲۲ مجلس رنگی تمام صفحه نزدیک به ابعاد واقعی، صفحه مذهب رنگی آغازین شاهنامه و ۲۸۴ تصویر تک‌رنگ قهوه‌ای است، با دو دیباچه به قلم جان کولیدج John Coolidge (مدیر سابق موزه هنر فاگ) و سیمور اسلیو Seymour Slive (مدیر موزه هنر فاگ) و یک سپاسگزاری آغاز می‌شود. در بخش‌های بعدی، دو محقق این مجموعه، دیکسن و کری ولس، تمامی اطلاعات مربوط به این کتاب، از معرفی و شرح حال یکایک هنرمندان نقاش و خوشنویس گرفته تا طرز تهیه ابزار کار آن‌ها و پرداختن به جزئیات تکنیکی کار استادان دخیل در این پروژه را به دقت ذکر کرده‌اند و با ارائه مشخصات و توضیحاتی مبسوط در باب روند شکل‌گیری این نسخه، تلاش کرده‌اند تا خواننده با دانش و آگاهی کافی و با مستندات دقیق در این جلد به استقبال جلد دوم کتاب، که نسخه‌برگردان نگاره‌های نفیس شاهنامه طهماسبی است، برود.

در معرفی هنرمندان این شاهنامه، علاوه بر اینکه بعضی نمونه‌های کارهای آن‌ها به صورت رنگی در یک صفحه جداگانه آمده، در ادامه به صورت تصاویری تک‌رنگ به تجزیه و تحلیل شخصیت‌ها، مجالس، و ساختار تصاویر دیگر نیز پرداخته شده است.

دقت نظر در تولید این کتاب تا آنجا پیش رفته که بانیان بازنشیر این نسخه، در انتهای کتاب دو فصل مهم، قانون الصور صادقی بیگ و ماجرای هدیه دادن شاهنامه طهماسبی به دربار عثمانی را به آن ضمیمه کرده‌اند تا کاملاً اصول شکل‌گیری آثار هنری و فضای تاریخی آن دوره برای خوانندگان این بازچاپ، قابل تجسم باشد.

فهرست مطالب جلد اول

- نسخه خطی و پیشینه آن؛
- روند شکل‌گیری کتاب؛
- سنت و هنرمندان آن؛
- ریشه‌های تیموری و ترکمن در هنر عصر صفوی؛
- نتایج هنر صفوی؛
- هنرمندان شاهنامه هوتون؛
- سلطان محمد؛
- میرمصور؛
- آقا میرک؛
- دوست محمد؛
- میرزا علی؛
- مظفر علی؛
- شیخ محمد؛
- میرسید علی؛
- عبدالصمد (شیرین قلم)؛
- استادان کهنتر (قدیمی، قدیمی پسر علی؟، عبدالواحد مشهور به خواجه کاکا، عبدالعزیز و دستیارش میرزا محمد؟، باشندان قارا)؛
- سخن آخر؛
- یادداشت‌ها؛
- پیوست ۱: قانون الصور اثر صادقی بیگ؛
- پیوست ۲: شاهنامه اهدایی شاه طهماسب به سلطان سلیم دوم؛
- فهرست انتخابی آثار اشاره شده؛
- نمایه.

جلد دوم

جلد دوم از شاهنامه هوتون که به‌واقع نسخه‌برگردانی از شاهنامه طهماسبی است، در ۵۶۰ صفحه انتشار یافته و همان‌طور که در سرآغاز کتاب در یادداشتی کوتاه آمده، مطابق اصل نسخه خطی، نگاره‌های صفحات زوج و فرد، به همان ترتیب در صفحات مربوطه در جای اصلی خود قرار گرفته‌اند. در این نسخه، به جای اینکه دو تصویر روبه‌روی هم باشند، در صفحه مقابل هر تصویر به شرح داستان و توصیف مجلس مربوط به آن به شکلی مبسوط پرداخته شده است.

در این جلد یک مجلس تمام‌رنگی، سوگواری فریدون، و ۲۶۹ صفحه تک‌رنگ قهوه‌ای وجود دارد که از این تعداد ۲۵۸ تصویر آن بازچاپی از تمامی مجالس شاهنامه طهماسبی، در ابعادی نزدیک به اصل، همراه با تصاویر جلد و بسیاری از صفحات تذهیب نسخه اصلی است. به‌عنوان نمونه در بخشی از کتاب، ۱۲ تصویر کوچک از سرلوح‌های نسخه اصلی گلچین

■ شاهنامه شاه طهماسب: کتاب

شاهان ایرانی. آمریکا: موزه

متروپولیتن، ۲۰۱۱ م.

پخش: انتشارات دانشگاه ییل.

زبان: انگلیسی.

ابعاد: ۲۶/۷ × ۳۹/۳ س.م.

فصلنامه نقد کتاب

سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۳

۴۶

شده و به صورت جداگانه مورد پژوهش و تفسیر قرار گرفته‌اند. با آنکه همگی مجالس شاهنامه طهماسبی برای نخستین بار در این کتاب منتشر و در مقابل چشم جهانیان قرار گرفته است، متأسفانه به سبب تک‌رنگ بودن آن‌ها، درخشندگی، جلا و بسیاری از جزئیات نسخه اصلی از دست رفته است. با این حال این نسخه برگردان به دلیل چاپ نخستین باره نگاره‌ها، حتی به شکل تک‌رنگ، و مقالات و توضیحات علمی و روشمند خود، اهمیت بسیاری دارد.

فهرست مطالب جلد دوم

- نگاره‌های شاهنامه هوتون؛
- کتیبه‌ها: نکته‌ها و منابع؛
- نمایه اماکن و اشخاص.

۲. شاهنامه شاه طهماسب: کتاب شاهان ایرانی^۱

یکی دیگر از نسخه‌هایی که در سال‌های اخیر از شاهنامه طهماسبی رونمایی شده، همان‌طور که در ترقیمه آن آمده مربوط به مجلدی است که در اول نوامبر ۲۰۱۱ میلادی به منظور گشایش گالری‌های هنر سرزمین‌های عربی، ترکی، ایران، آسیای مرکزی و جنوب آسیا^{۱۱} توسط موزه هنر متروپولیتن در نیویورک به چاپ رسیده است. بدین مناسبت این موزه تصمیم گرفت پنج اثر شاخص جهانی را منتشر کند و در حوزه ایران هم نسخه خطی شاهنامه شاه طهماسب برگزیده شد.

این نسخه چاپی که برگزیده بخش مطالعات ایرانی (شعر و ادب فارسی) بیستمین دوره جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران^{۱۲} نیز بوده، شاهکاری است بسیار ارزشمند که به شکلی نفیس و مجلل از سوی این موزه در ۲۸۸ صفحه چاپ و عرضه گردید. در توصیف این مجلد که مقدمه‌ای از شیل کانبی Sheila R. Canby، مدیر بخش هنر اسلامی موزه هنر متروپولیتن، را به همراه دارد، آمده است که برای اولین بار به همت انجمن ایرانی-آمریکایی و بنیاد نوروژ، تمامی ۲۵۸ تصویر شاهنامه طهماسبی به صورت تمام‌رنگی در یک جلد به چاپ رسیده تا بدین طریق این کتاب فاخر برای همه مردمان گیتی در چهارسوی عالم در دسترس بوده و برای مشتاقان و علاقه‌مندان به نگارگری باشکوه ایرانی در قرن ۱۶ م. منبعی مهم فراهم آید.

یکی از شاخصه‌های این کتاب کیفیت بالای تصاویر و دقت در چاپ آن است، به‌گونه‌ای که تفکیک رنگ‌ها و حتی رنگ طلایی به کار رفته در آن بسیار خودنمایی می‌کند و پدیدآورندگان تلاش فراوانی داشته‌اند تا برای نخستین بار با چاپ رنگی تصاویر شگرف شاهنامه، علاوه بر عظمت این اثر، توانایی خود را نیز در عرصه چاپ و کتاب‌آرایی عرضه دارند.

به‌منظور کمک به درک مفاهیم کتاب برای خوانندگان، در بخشی به توضیح تصاویر و شرحی از مصوران آن‌ها پرداخته شده تا هرچه بیشتر هویت و خصوصیات این کتاب حماسی و آفرینندگان آن‌ها آشکار شود.

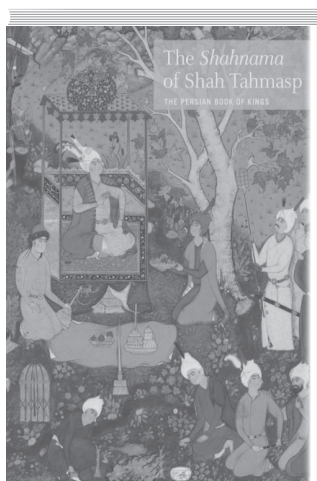
نکته دیگر در باب نسخه چاپ موزه متروپولیتن آن است که سه سال پس از فروش کامل تمامی شمارگان آن، در تاریخ ۲۹ آوریل ۲۰۱۴، این موزه اقدام به بازچاپ این نسخه اما با قیمتی کمتر و با اندک تغییراتی در ابعاد و در ۳۶۰ صفحه کرد.

فهرست مطالب

- بیانیه حامیان مالی؛
- دیباچه مدیر پروژه؛
- سپاسگزاری؛
- نکاتی برای خوانندگان؛
- مقدمه: شاهنامه شاه طهماسب: شیلا کنبی؛
- شاهنامه شاه طهماسب: کتاب شاهان ایرانی [بازچاپ نگاره‌ها]؛
- فهرست آثار؛
- منتخب کتابشناسی.

۳. شاهنامه شاه طهماسب: کتاب شاهان ایرانی^{۱۳}

با توجه به استقبال از انتشار نسخه برگردان‌های شاهنامه طهماسبی، شرکت ویژه نشر در ایران، با همکاری موزه متروپولیتن، به‌صورت مشترک این اثر ارزشمند را در ۳۵۲ صفحه چاپ و در بیست و هفتمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران عرضه کرد. این کتاب که به نظر براساس نسخه برگردان این موزه در سال ۲۰۱۴ بازتولید شده، با اندک الحاقات و محتویات متفاوت نسبت به نسخه اصلی، روانه بازار شد و برای نخستین بار تمامی صفحات، یکجا و با جزییات در یک مجلد چاپ و در دسترس خوانندگان ایرانی قرار گرفت. به لحاظ ظاهری شاید تمایزی بین این دو نسخه بازچاپ نتوان قائل شد، اما با نگاهی دقیق‌تر می‌توان دید که فصول دیگری به نسخه مورد بحث اضافه شده است. به‌عنوان مثال، فصل نکاتی برای خوانندگان نسخه ویژه نشر، دارای تفاوتی مختصر با نسخه موزه متروپولیتن است. همین‌طور علاوه بر مقدمه مشترک دو نسخه برگردان، خانم شیلا کنبی، مقدمه دیگری تحت عنوان «گستره ابزارآلات در [نگاره‌های شاهنامه] شاه طهماسب» را به نسخه ویژه نشر، اختصاص داده است که در آن به شکلی کامل و جامع به سبک، شیوه‌های هنری و صنایع دستی در دوره حکومت شاه طهماسب اشاره کرده است. یا در فصل «بازیگران نمایش» نمایه مصوری از اشخاص مهم و کاراکترهای مؤثر در این

■ شاهنامه شاه طهماسب: کتاب

شاهان ایرانی. آمریکا: موزه

متروپولیتن، ۲۰۱۴م، پخش: ویژه

نشر، محل چاپ: اسپانیا.

زبان: انگلیسی.

ابعاد: ۲۴/۸×۳۱/۷۵ س.م.

فصلنامه نقدکتاب

سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۳

۴۸

نسخه بی‌بدیل آمده و بدان‌ها پرداخته شده است که این عمل، نشان‌دهنده دقت و توجه ناشران این بازچاپ است که تنها در پی کسب مادی و چاپ صرف، از نسخه‌ای که پیش‌تر در دنیا از اقبال عمومی برخوردار بوده، نبوده‌اند و با پیوست بخش‌هایی مهم به این نسخه، برابر علمی و معنایی آن افزوده و با احترام به مخاطب، به‌گونه‌ای نسخه‌ای جدید تولید کرده‌اند. همانند نسخه‌های دیگر از بازچاپ‌های شاهنامه طهماسبی، در هر یک از بخش‌های داستانی این اثر نیز، توضیح مختصری درباره روایات آمده تا خواننده هرچه بیشتر با حکایت‌های این شاهکار هنری درگیر شود. نکته نهایی اینکه هرچند به لحاظ کیفیت چاپ و تصاویر، تفاوت‌هایی میان دو نسخه موزه متروپولیتن و ویژه نشر وجود دارد، کیفیت چاپ نسخه ویژه نشر نیز در حد مطلوب است و بالاخص با انتخاب قیمتی متناسب با اثر، تا اندازه‌ای به موقعیت اقتصادی خواننده فارسی‌زبان نیز توجه شده است.

فهرست مطالب

- بیانیه حامیان مالی بنیاد نوروز؛
- دیباچه مدیر پروژه: توماس کمپبل Thomas P. Campbell؛
- سپاسگزاری: شیلا کنبی؛
- نکاتی برای خوانندگان؛
- مقدمه: شاهنامه شاه طهماسب: شیلا کنبی؛
- مقدمه: گستره ابزارآلات در [نگاره‌های شاهنامه] شاه طهماسب: شیلا کنبی؛
- شاهنامه شاه طهماسب: کتاب شاهان ایرانی [بازچاپ نگاره‌ها]؛
- بازیگران نمایش [نمایه اعلام (مصور)]؛
- توضیحات نگاره‌ها؛
- منتخب کتابشناسی؛
- کپی‌رایت عکس‌ها.

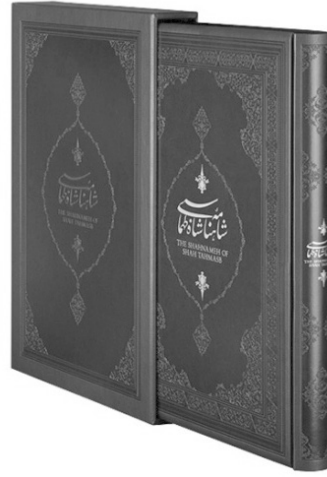
۴. شاهنامه شاه طهماسبی^{۱۴}

یکی از رویدادهای مهم عرصه چاپ و نشر در سال جاری، انتشار کتاب شاهنامه شاه طهماسبی در قطع سلطانی و با صحافی نفیس در ۴۲۲ صفحه، توسط انتشارات فرهنگستان هنر بوده است. همان‌گونه که در سخن ناشر این کتاب آمده، پس از بازگشت نگاره‌های شاهنامه طهماسبی به کشور، اولیای فرهنگستان هنر و موزه هنرهای معاصر تهران در سال‌های اخیر همواره فرصتی می‌جستند تا این کتاب نفیس چنانکه درخور شأن آن است به زیور طبع آراسته شود، تا آنجا که سرانجام اسباب و مقدمات این مهم فراهم شد و در این راه با تمامی موزه‌ها و مجموعه‌هایی که بخشی از این آثار را در اختیار داشتند مذاکره شد.

شاهنامه طهماسبی حاضر حاوی تصاویر ۱۱۶ نگاره موجود در موزه هنرهای معاصر، به همراه ۳۳ نگاره از موزه متروپولیتن، ۱۰ نگاره از مجموعه خلیلی در لندن، ۹ نگاره از بنیاد آقاخان، ۳ نگاره از موزه هنرهای اسلامی قطر، یک نگاره از موزه رضا عباسی تهران است که در مجموع ۱۷۲ مجلس را شامل می‌شود.

این کتاب که به لحاظ قطع و به‌منظور حفظ ساختار شاهنامه طهماسبی، نزدیک‌ترین ابعاد را در میان دیگر نسخه‌برگردان‌ها با نسخه اصلی دارد، با سه مقدمه از علی معلم دامغانی، رییس فرهنگستان هنر، علی جنتی، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی و استاد محمود فرشچیان و همچنین سخن ناشر که به امضای مدیرعامل موسسه متن و رییس موزه هنرهای معاصر تهران رسیده است، آغاز می‌شود.

خوشنویسی نستعلیق بسم‌الله، عنوان، فهرست و مقدمه‌های این کتاب را استاد غلامحسین امیرخانی برعهده داشته است، اما مشخص نیست چرا تنها بخش سخن ناشر، از این قاعده مستثنی شده و با این عمل به‌گونه‌ای، یکدستی صفحه‌آرایی کار برهم خورده است. در نخستین برخورد با این بازچاپ، مهم‌ترین ویژگی آن یعنی نفاست و شکوه آن کاملاً به چشم می‌آید که عوامل متعددی در پیدایش این دیدگاه دخیل هستند. از نکات قابل‌تقدیر این مجموعه، چاپ و اجرای کامل همه بخش‌های آن در ایران است که نشان‌دهنده ارتقای صنعت چاپ و اعتماد ناشران این اثر به عاملان نشر در کشور است. دقت در جزئیات بدان‌گونه است که تمامی قسمت‌های تصویر از کیفیتی مطلوب چه در چاپ و چه در عکس‌برداری برخوردار هستند. به‌عنوان مثال، در بعضی صفحات که تصاویری به غیر از مجالس شاهنامه آمده، در صفحه روبه‌روی آن، برای ایجاد حسی گرافیکی، بخشی از یک مجلس بزرگ‌نمایی شده که در این حالت نیز تصویر مربوطه کیفیت خود را از دست نداده است. همین‌طور به‌کارگیری رنگ پنجم، هم در مجالس و هم برای خلق حاشیه‌های افشان کتاب شاهنامه طهماسبی از دیگر خصوصیات مهم کتاب است که سعی شده با استفاده از آن، این حاشیه‌ها به نحو مطلوبی بازچاپ شوند. طراحی گرافیک و نوع چینش نگاره‌ها و تصاویر و محل قرارگیری آن‌ها در صفحات از دیگر نکات مثبت این مجموعه است؛ بدین شکل که صفحه سمت چپ به مجالس تصویری شاهنامه اختصاص داده شده و در صفحه سمت راست، برای هر نگاره، عنوان و

■ شاهنامه شاهطهماسبی. ایران:

فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی

ایران؛ با همکاری موزه هنرهای

معاصر تهران، بانک پاسارگاد،

۱۳۹۲ش.

زبان: فارسی، انگلیسی.

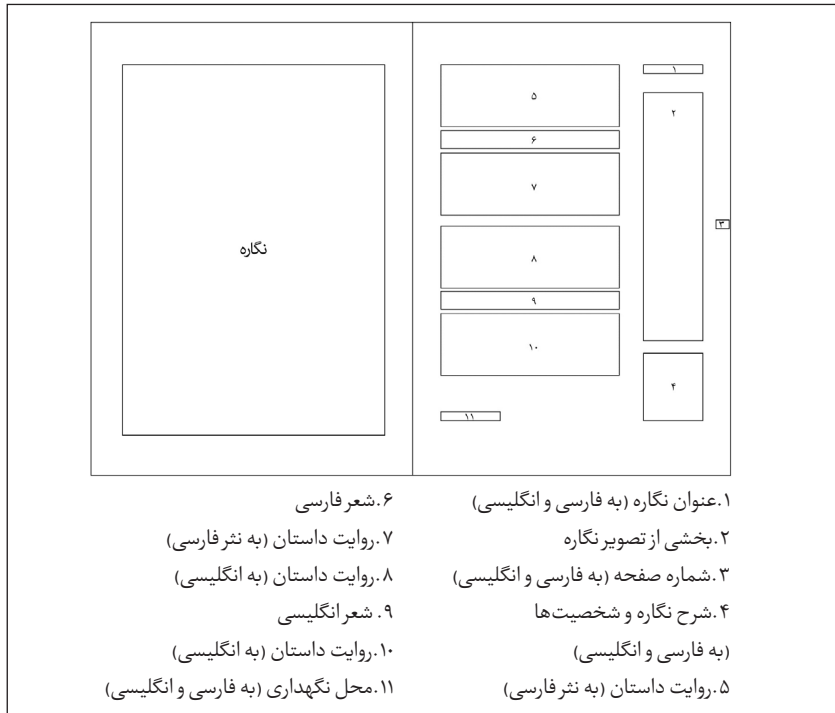
ابعاد: ۳۱×۴۷×۰.۴

شرحی به دو زبان فارسی و انگلیسی تهیه شده و همین طور به محل نگهداری اثر و انتساب آن به نقاشان مختلف نیز اشاره شده است. صفحه‌آرایی کتاب حتی در بعضی صفحات با تغییرات اندکی در یونیفورم ثابت آن‌ها، مانع از تکرار و یکنواختی شکل صفحات شده و فرم پویایی را بدان بخشیده است. (تصویر ۲)

از دیگر نکات شایان توجه این نسخه برگردان آنکه، در این نسخه چاپی صفحه‌هایی به جزئیات تصاویر، نمونه خط، متن اشعار، جدول بندی و دیگر ظرایف کتاب‌آرایی شاهنامه طهماسبی اختصاص داده شده است. برای مثال آستربردقعه کتاب، همان آستربردقعه نسخه اصلی بوده و تصویر جلد اصلی نیز در ابتدا و انتهای نگاره‌ها آمده است. جلد این کتاب را باید یکی از نقاط قوت این اثر عنوان کرد. به‌گونه‌ای که طرح جلد نسخه اصلی، بازآفرینی و با طرح چرم زیبایی صحافی و سوخت‌کاری شده و کل مجموعه درون یک روکش و سپس درون جعبه‌ای چاپی قرار داده شده که تمامی این اقدامات علاوه بر حفاظت مجموعه، کمکی برای افزودن بر نفاست این شاهنامه نیز بوده است.

به نظر می‌رسد پدیدآورندگان این نسخه چاپی تمامی همت خود را به کار گرفته‌اند تا در کیفیت و مطابقت قطع اثر با نسخه اصلی برابری حاصل شود که این امر فی‌نفسه قابل ستایش است اما بهتر می‌بود علاوه بر این، کتاب را در تیراژی دیگر و با قطعی کوچک‌تر که هم به لحاظ هزینه برای ناشر و مخاطب به‌صرفه بوده و هم امکان حمل و نقل و جای‌گیری در قفسه‌های کتابخانه‌ها نیز فراهم آید، به چاپ می‌رساندند، زیرا قیمت بالای کتاب و غیرقابل تهیه بودن آن برای عموم علاقه‌مندان، خاصه دانشجویان هنر به شدت به دسترسی به کتاب آسیب رسانده است.

یکی از مواردی که نبود آن در این کتاب، با این حجم کاری، بسیار محسوس بوده، عدم وجود مقدمه علمی و تحلیلی است که به شکلی جامع به توصیف وجوه ساختاری، هنری، هنرمندان نسخه اصلی و شرایط تاریخی و فرهنگی دخیل در شکل‌گیری شاهنامه طهماسبی بپردازد. آن‌گونه که تمامی ناشران غربی هنگام بازچاپ شاهنامه طهماسبی،

شکل ۲. گرید صفحه‌آرایی شاهنامه طهماسبی، ۱۳۹۲ ش.

قسمتی را به‌طور ویژه بدین مقاصد اختصاص داده بودند. متأسفانه جای خالی این نوع دیدگاه در این نسخه‌برگردان کاملاً به چشم می‌آید و چه نیکوتر می‌بود که علاوه بر توجه به شکوه و کیفیت اثر، به مباحث پژوهشی از این دست نیز توجه می‌شد.

از نکات مهمی که با توجه به دقتی که در تولید این کتاب نفیس، بروز آن از طرف ناشران شاهنامه شاه‌طهماسبی بعید بوده، مشکلاتی است که در شیوه شماره‌گذاری صفحه‌های کتاب رخ داده است. همان‌طور که ذکر شد، در این مجموعه تلاش شده تا با اختصاص دو زبان فارسی و انگلیسی به تمامی بخش‌های کتاب، جنبه فراملی بودن اثر نیز اعمال شود، اما معلوم نیست چرا به جای آن که شماره صفحات انگلیسی از چپ به راست باشد، همانند صفحات فارسی از راست به چپ شروع شده و شماره صفحات فارسی و انگلیسی هر دو یکی است.

سعی همه‌جانبه در تولید اثری مجلل سبب شده تا مخاطب این کتاب، متأسفانه باز داشتن تمامی نگاره‌های این شاهکار عظیم هنری محروم بماند. هرچند که ناشران این بازچاپ صفحاتی جدید از نسخه اصلی را در این نسخه‌برگردان در معرض دید همگان قرار داده‌اند، اما فقدان نسخه‌ای کامل از همه ۲۵۸ نگاره شاهنامه طهماسبی همچنان از معضلات جدی این مجموعه است. با تمام زحماتی که برای تولید این کتاب کشیده شده، بهتر می‌بود با صرف زمان بیشتر باقی مجالس نیز گردآوری می‌شد و نسخه چاپی بی‌نقصی در اختیار مخاطبان قرار می‌گرفت، زیرا اگر نیت ناشران تنها بازچاپ نگاره‌های

موجود در ایران بود، چرا مجالس تصویری موجود در دیگر موزه‌ها و مراکز خارجی را به این نسخه افزودند و اگر قصد، بازچاپ نسخه اصلی بود، علت این کمبود تصویری چیست. چنانکه از اسم کتاب برمی‌آید، تا زمانی که این نسخه برگردان از تمامی نگاره‌های نسخه اصلی برخوردار نباشد، متأسفانه نمی‌توان آن را شاهنامه شاه طهماسبی نامید.

فهرست مطالب

- سخن ناشر؛
- مقدمه رییس فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران؛
- مقدمه وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی؛
- مقدمه استاد محمود فرشچیان؛
- جلد شاهنامه؛
- سرلوح: مقدمه بایسنقر میرزا؛
- [بازچاپ نگاره‌ها]؛
- پشت جلد شاهنامه؛
- فهرست تصویری.

فصلنامه نقدکتاب

سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۳

۵۲

نتیجه‌گیری

در روند چاپ‌های شاهنامه طهماسبی، معمولاً سعی بر آن بود که هر چاپ امتیازاتی نسبت به چاپ پیشین داشته باشد، از این رو، با افزودن پیوست‌ها، لغت‌نامه، تصاویر پادشاهان، مجالس شاهنامه و ... هر چاپ را از چاپ پیش از خود ممتاز و متمایز می‌ساختند. البته این جریان، در چاپ‌های نخست شاهنامه بیشتر دیده می‌شود. در چاپ‌های متأخر، با توجه به سهولت و افزایش امکانات صنعت چاپ، عموماً به تکثیر و تنوع چاپ‌های شاهنامه توجه بیشتری شده و گاه از ایجاد شاخصه‌های ممتاز برای هر چاپ، غفلت شده است. با این حال، در میان بازچاپ‌های متأخر، تلاش‌هایی درخور توجهی نیز برای ارائه چاپی منقح، اصیل و پیراسته، از این اثر صورت گرفته است.

از موارد شاخص در هرکدام از چهار نسخه برگردان مذکور، پرداختن به بخش تصویری و پژوهشی شاهنامه طهماسبی است. نوع دیدگاه به این رویه متفاوت بوده است. به‌عنوان مثال، نسخه دو جلدی بازچاپ دانشگاه هاروارد، از کامل‌ترین آن‌هاست. هم در ارائه همگی ۲۵۸ نگاره برای نخستین بار و هم مجموعه پژوهشی کامل و بی‌نظیری که در آن به وجوه مختلف شاهنامه طهماسبی پرداخته شده است و می‌توان از آن به‌عنوان یکی از بهترین مواد خام پژوهشی در باب شاهنامه و هنر نگارگری در ایران نام برد، اما تک‌رنگ بودن تصاویر این شاهنامه از معضلات جدی آن است. نسخه بازچاپ موزه متروپولیتن، چه از حیث کیفیت بالای چاپ و چه به لحاظ بعد پژوهشی، از تلاش‌های قابل تقدیری است که برای شاهنامه طهماسبی انجام شده است. نسخه بازچاپ ویژه نشر نیز در راستای بازچاپ موزه متروپولیتن حرکت کرده و با افزودن بخش‌هایی تکمیلی و ارائه قیمتی معتدل سعی در جذب مخاطب بیشتری نموده است. به جرأت می‌توان ابراز کرد که نفیس‌ترین و باشکوه‌ترین نسخه برگردان

از شاهنامه طهماسبی، بازچاپ فرهنگستان هنر است. پرواضح است که عاملان نشر آن با کوششی ارزشمند در پی تولید مجموعه‌ای بی‌بدیل و باکیفیت چاپی بالا بوده‌اند، اما نبود بخش پژوهشی شایسته این مجموعه، قیمت گزاف، و فقدان ۸۶ نگاره از ۲۵۸ مجلس تصویری شاهنامه طهماسبی، از ایرادهایی است که به این نسخه‌برگردان وارد است.

منابع

- افشار، ایرج. (۱۳۹۰). کتابشناسی فردوسی و شاهنامه. تهران: میراث مکتوب.
- افشار، ایرج. (۱۳۵۵). «شاهنامه از خطی تا چاپی». هنر و مردم. دوره ۱۴، ش ۱۶۲، فروردین ۱۳۵۵: ۱۷-۴۵.
- اقبال، عباسخان. (۱۳۱۳). «یکی از نسخ نفیس شاهنامه». ش ۱۷ و ۱۸، مهر و آبان ۱۳۱۳: ۴۳۸-۴۴۱.
- پاکباز، رویین. (۱۳۷۹). نقاشی ایران: از دیروز تا امروز. تهران: نارستان.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۷۴). «ماجرای خرید شاهنامه شاهی (شاهنامه هوتون)». کلک. ش ۶۸ و ۶۹ و ۷۰، آبان و آذر و دی ۱۳۷۴: ۱۳۴-۱۵۲.
- سامانیان، ساسان. (۱۳۸۴). «شاهنامه داوری (آخرین نسخه خطی شاهنامه فردوسی)». پیام بهارستان. ش ۴۹، تیر ۱۳۸۴: ۲-۵.
- صفا، ذبیح الله. (۱۳۶۹). حماسه سرایی در ایران: از قدیمترین عهد تاریخی تا قرن چهاردهم هجری. تهران: امیرکبیر.
- کنبی. شایلا. (۱۳۸۲). نقاشی ایرانی. مترجم: مهدی حسینی. تهران: دانشگاه هنر.
- کنبی. شایلا. (۱۳۸۷). عصر طلایی هنر ایران. ترجمه حسن افشار. تهران: مرکز.
- مارزلف، اولریش. (۱۳۸۵). «شاهنامه و هویت ایرانی». حافظ. ش ۲۷: ۴۳-۴۹.
- م. مقدم اشرفی. (۱۳۶۷). همگامی نقاشی با ادبیات در ایران. ترجمه رویین پاکباز. نگاه: تهران.
- مؤید، حشمت. (۱۳۶۵). «سرنوشت غم‌انگیز شاهنامه طهماسبی». ایران نامه. ش ۱۵: ۴۲۸-۴۳۲.
- لاورن، سامانتا. (۱۳۸۷). «نقاشی‌های دیواری در شاهنامه طهماسبی (هوتون)». ترجمه آذین خشنود شریعتی. آینه خیال. ش ۶: ۱۰۰-۱۰۹.
- هراتی، محمدمهدی. (۱۳۸۷). «ارکان شاهنامه نگاری در کتابخانه‌های شاهی». آینه خیال. ش ۶، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۷: ۴۶-۵۱.

پی‌نوشت

۱. نک. [1971].

Shahnameh of Ferdowsi: Baysonghori Manuscript. Tehran: Franklin Book Program.

۲. درباره نقد این نسخه‌برگردان نک. افشار، ایرج. (۱۳۸۱). «نسخه‌برگردان خاوران‌نامه». نامه بهارستان.

- پاییز و زمستان. ش ۶، پاییز و زمستان ۱۳۸۱: ۵۳۹-۵۴۰.
۳. برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به: پیه مونتسه، آنجلو میکِل. (۱۳۶۳). «شاهنامه فلورانس». لقمان. س ۶: ۵۵-۶۴.
۴. برای اطلاعات بیشتر نگاه کنید به: ا. ت. آدامووا، ل. ت. کیوزالیان. (۱۳۸۳). نگاره‌های شاهنامه. ترجمه زهره فیضی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و فرهنگستان هنر.
۵. برای نسخه‌های مصور شاهنامه نگاه کنید به:
<http://shahnama.caret.cam.ac.uk/new/jnama/page>
۶. برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به:
 Marzolph, Ulrich. (2003). "Illustrated Persian Lithographic Editions of the Shāhnâme". Edebiyât. 13, 2. 2003: 177 - 198.
- Marzolph, Ulrich. (2006). "The Last Qājār Shāhnâme: The Shāhnâme-ye Bahādori". In *Shahnama Studies I*. Ed. C. Melville. Cambridge: 259 - 276 (Pembroke Papers 5).
- Van Zutphen, Marjolijn. (2009). "Lithographed Editions of Firdawsī's Shāhnâme: A Comparative Study". *Oriens* 37: 65-101.
۷. در این خصوص مراجعه شود به: دیباچه شاهنامه طهماسبی. (۲۰۱۱). نیویورک: موزه هنر متروپولیتن.
۸. برای اطلاعات بیشتر در باب مراحل بازگشت شاهنامه طهماسبی به ایران مراجعه شود به:
 افشار، ایرج. (۱۳۷۴). «تازه‌ها و پاره‌های ایران‌شناسی (۷)». ش ۶۷. مهر ۱۳۷۴: ۱۲۱-۱۲۶.
- امامی، کریم. (۱۳۷۳). «داستان بازگرداندن شاهنامه شاه طهماسبی (روایت دوم)». کلک. ش ۵۸-۵۹، دی و بهمن ۱۳۷۳: ۵۱-۵۶.
- امامی، کریم. (۱۳۷۴). «فهرست حضور و غیاب برای مینیاتورهای شاهنامه شاه طهماسبی». کلک. ش ۶۷، مهر ۱۳۷۴: ۱۶۴-۱۷۷.
- امامی، کریم. (۱۳۷۵). «چهار برگ زرینی که به ایران بازنگشت». گفتگو. ش ۱۳، پاییز ۱۳۷۵: ۶۹-۷۳.
- فرمانفرمایان، سلیمان. (۱۳۷۴). «بازگرداندن شاهنامه شاه طهماسبی». گفتگو. ش ۹، پاییز ۱۳۷۴: ۷۷-۷۵.
9. A King's Book of Kings, The Shahnameh of Shah Tahmasp
10. The Shahnama of Shah Tahmasp: The Persian Book of Kings [Deluxe edition]
11. The galleries for the art of the Arab Lands, Turkey, Iran, Central Asia and south Asia.
۱۲. برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به: گزارش بیستمین دوره جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱.
13. The Shahnama of Shah Tahmasb: The King's Book
14. The Shahnama of Shah Tahmasb ●

